

Librum evolvo: Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI-XX. századból

A kötet nem előzmény nélküli; a szerző, Knapp Éva 2007-ben megjelent *Libellus – Válogatott könyv- és könyvtörténeti tanulmányok* című munkáját gondolta tovább. Most új megközelítésben, új módszerek segítségével vizsgálja a régi magyar irodalom, művelődéstörténet, könyvkiadás, könyvtörténet fellelhető dokumentumait. A tanulmányok alapos forráskutatás, bőséges forrásanyag felhasználásával születtek. A terjedelmes jegyzetanyag tovább mélyíti a témát, segíti a kutatómunka folytatását.

A kötet szerkezete szerint három fejezetben közli a tizenöt tanulmányt, amelyek közül hét eddig még nem publikált, a már közölt írások pedig átdolgozás után kerültek a kötetbe. A szerző szándéka szerint az új alap kutatásokra épült tanulmányok gazdagítják, pontosítják a régi magyar irodalom- és könyvtörténet eddig kialakult képét. A kötet szerzője több olyan kutatási eredményt tud bemutatni, amelyek bővítik, kiegészítik, illetve cáfolják az eddig közölteket. A szakmának szánt írásokban állításait részletesen, dokumentumokkal alátámasztva, logikus érveléssel bizonyítja, a forrásokat fordítás nélkül, eredeti nyelven közli. A tartalmi-formai elemzések megértését könnyíti a kötetben található 65 táblázatba rendezett adat. A kötetet névmutató zárja.

I. Eszmék és könyvek

Mátyás király „firenzei oroszlánjai”. Janus Pannonius négy epigrammájának XVIII. századi kiadástörténete

Janus Pannonius életművével több tudományos munka foglalkozott már, kritikai kiadása 2006-ban jelent meg. A szerző ebben a tanulmányában arra keresi a választ, hogy hová „tűntek”, miért maradtak ki az epigrammák, megvizsgálja ezek kiadástörténetét, majd közli a négy epigramma szövegét. A Hédervári kódex biztos forrása a Mátyás-levelek vizsgálatának, tartalmi ismertetésével Csapodi Csaba részletesen foglalkozott csakúgy, mint a Sevillai leveleskönyvvel, itt megemlíti Janus Pannonius egyik epigrammáját, ami a Firenzéből Mátyás királynak küldött oroszlánokkal kapcsolatos. Fraknoi Vilmos és Schönherr Gyula figyelmét is elkerülte a Mátyás-levelek között megbújó négy epig-

ramma. A szerző precíz, aprólékos kutatómunkával rámutat több téves vélekedésre; hiba volt például külön kezelni a Mátyás-leveleket és a Janus Pannonius életművét tartalmazó forrásokat. Hogy mennyire alaposan és mindenre körültekintően kell bánni a forrásokkal, arra jó példa, hogy a jezsuita szerkesztésű, tizenöt kiadásban, öt nyomdahelyen megjelent Mátyás-levelek közül csak hét tartalmazza a Janus Pannonius-epigrammákat.

Arbor haereseon

Az „eretnekség fája” egy XVI. századi ábrázolás egy fametszeten – Magyarországon, Szegedi Kis István *Speculum pontificum Romanorum* című kiadványában található egyetlen példánya, amelyet Hódmezővásárhelyen, a Bethlen Gábor Református Gimnáziumban őriznek. A metszettel több kutató foglalkozott, számos kérdésre keresték a választ; kinek, mikor készült a metszet, csak Szegedi munkáiban használták-e vagy más nyomtatvány is tartalmazza, esetleg önálló metszetként is forgalmazták? Imre Mihály szerint csak a fent említett kötethez készítették, Hamvas Endre Ádám ellenben egy genfi, Daneau-kiadás részének gondolta 1578-ból. Abban mindketten egyetértettek, hogy még további vizsgálatok szükségesek. A szerző új megközelítésben, előfeltevések nélkül látott munkához, felhasználva írott és elektronikus katalógusokat, digitalizált szövegeket. A kitarító és alapos kutatómunka eredménye nem maradt el, sikerült beazonosítani egy németalföldi munkának tartott folió alakú fametszetet „Arbor haereseon...” felirattal, a metszetet rőplapként tartották számon. Innét már a grafikai gyűjteményekben folytatódott a kutatás, a megtalált digitalizált példány tökéletesen megegyezik a hódmezővásárhelyi példánnyal. A metszet Lambert Daneau elképzelése nyomán készült, Szegedi Kis István munkája „őrző könyvként” tartotta a „vendég” metszetet.

Zrínyi Miklós Adriai tengernek Syrenaia (Bécs, 1651) – a díszcímlap könyvészeti, ikonográfiai és irodalmi értelmezéséhez

Ebben a tanulmányban egy Georgius Subarich által készített rézmetszet a vizsgálódás tárgya, amely keletkezése óta témát ad a különféle értelmezéseknek. Vajon a szerző vagy a nyomda adta a megrendelést a metszőnek, volt-e már szöveg a metszés előtt? Az ábrázolással foglalkozó kutatók fantáziáját megmozgatta a tengerparti táj, vízi fiúk, vízi lányok, szirének, sellők, mitologikus lények által kísért vitorlás hajó, az árbócrúdra tekeredő szalagon olvasható latin jelmondatok. A szerző hasonló szerkezetű ábrázolásokat vet össze, vizsgálja az azonosságokat és eltéréseket.

Matthaeus Tympius retorikai vonatkozású művei Magyarországon

Matthaeus Tympius a XVII. század elején adta ki nagyjából latin és német nyelvű retorikai műveit. A régi magyar irodalom történetének kutatói nem sokat foglalkoztak eddig vele, magyarországi ismertsége elenyésző, még német nyelvterületen is kevés a vele foglalkozó szakirodalom. Ennek egyik magyarázata lehet, hogy életútja nem bővelkedett látványos fordulatokban, s művei létrehozásánál másodlagos szempont volt az eredetiség. Fordítások, kompendium-jellegű művek jellemzik munkáit, gyakran utal vissza saját műveire. A szerző a hozzáférhető katalógusok segítségével vizsgálta Tympius magyarországi jelenlétét, és táblázatokban közli műveinek a földrajzi, tulajdonosi megoszlását, majd a címek szerinti megjelenését, példányadatokat, tulajdonosi bejegyzéseket. Néhány

példányban több tulajdonosi bejegyzés is olvasható. A szerző Tympius műveiből magyar vonatkozásokat is kigyűjtött.

VI. Pius pápa imádságos könyve- magyarul és Magyarországon

Jelentős számban, több nyelven jelentek meg a kiadvány-gyűjtemény darabjai, VI. Pius pápa nevét szerzőként feltüntetve, amit már kezdetektől fogva vitattak. Az újabb kiadásokon feltüntetett, eredeti forrásként megjelölt olasz kiadás fellelhetetlen. A XVIII. században sem volt példa nélküli, hogy a pápa nevével adtak ki nyomtatványokat, ám azok mind konkrét egyházi alkalomhoz köthetőek, szemben a címben megjelölt imádságos könyvvel. A valódi szerző és a fordítók személye utáni kutatás során az 1783-ban megjelent német nyelvű kiadás ismertetésében ez olvasható: „a pápa nevével elterjedt kiadvány” – ez is azt feltételezi, hogy nem a pápa a valódi szerző. A rendelkezésre álló írott és elektronikus források tanulmányozása közben a szerző rábukkant Markus Anton Wittola erős kritikájára a kiadvánnyal kapcsolatban, és a fordító személyében Simeon Schmitzre, aki olaszról németre ültette át a szöveget. Amikor Wilhelm Hausen bajor jezsuita neve szerzőként megjelent egy 1783-as kiadásban, ő már két éve halott volt, más címmel már évekkel korábban megjelent a munkája több kiadásban. A szerző arra a következtetésre jutott, hogy ez lehetett, nem pedig egy olasz kiadvány a VI. Pius pápa imádságos könyvének forrása. A szerző a Magyarországon fellelhető példányokat táblázatban mutatja be, magyar vonatkozású kiadásokról közöl adatokat. A magyar kiadástörténetben Landerer Katalin neve kerül elő, elsőként ő adta ki német nyelven a munkát, s tetteivel kihívta a Helytartótanács nemtetszését. Indoklásuk szerint a birodalomban megüirt nyomtatványokat nem szabad kiadni Magyarországon. A magyar nyelvű kiadást Vajda Sámuel tihanyi bencés apát vállalta. A tiltás ellenére 1790-ig még hat kiadás született. A szerző a továbbiakban a magyar vonatkozású kiadástörténetben a megjelenés nyelvét, helyét és a kiadás évét vizsgálja. A kutatás folytatható lenne a nem magyar nyelvű magyarországi kiadások vizsgálatával, de ez egy következő tanulmányra vár.

Niklai hamvak (1860)

Berzsenyi Dániel *A magyarokhoz* című verse utóéletét, többeket megihlető hatását vizsgálja a szerző. Berzsenyi síremlékét 1860-ban avatták fel, ez alkalom volt a versírásra is. A síremlék ünnepélyes felszentelésére három, nyomtatásban is megjelent vers született, Roboz Istvántól és két diákköltőtől, Lehr Zsigmondtól és Horváth Sándortól. Mindhárom vers megalálható több könyvtár állományában, a szerző ezeket elemzi.

„Az árvák fohásza” Többfunkciós ponyvanyomtatványok

A magyarországi ponyvanyomtatványok átfogó, tudományos igényű vizsgálata még várat magára, eddig csak részterületeit kutatták. A szerző által választott, kézzel összevarrt kolligátum-ponyvafüzetek a segesdi Mária kegyhelyhez kapcsolódó kiadványok nyolc füzetből állnak, s 1840-1940 között készültek a marcali nyomdában. Tartalmuk szerint Szűz Máriához címzett szövegek, több ének és vers Jézus Szívéhez, esti ének, valamint a világi közköltészetbe sorolható árvaság. A vallásos és világi szövegek együttes megjelenése valószínűleg a társadalmi igény szülte, a háborús veszteségek okán szinte minden család érintett pl. az „árvaság”-ban.

II. Ismeretlen könyvek és könyvtárak

Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban

Teljesítették-e Pázmány Péter végakarátát, hová kerültek a könyvei, kinek a kézírása olvasható minden köteten Pázmány halálának dátumával? A szerző ezekre a kérdésekre keresi a választ, időrendben haladva a kutatástörténetben. Számba veszi az eddigi hipotéziseket, meggyőző érveléssel bizonyítja a szerinte legvalószínűbbet, cáfolja a téves következtetéseket. Megállapítható, hogy a Pozsonyban maradt könyvek tartalma és külső megjelenésének autopszián alapuló vizsgálata a további tudományos kutatásban elengedhetetlen.

Egy ismeretlen ferences könyvtár a XVIII. században

A XVIII. századi szerzetesrendi könyvtárak kutatása még nagy, feltérképezetlen területe a szakmának. A szerző ebben a tanulmányában egy apró területről igyekszik alaposabb képet festeni. A Somogy megyei Mesztegyő a Hunyady család földbirtoka volt, az általuk 1747-ben alapított kolostort II. József oszlatta fel 1788-ban, a ferencesek 1790-ben költöztek ki végleg. Könyvtára a szerzetesek mindennapjaiban segítette a feladatok elvégzésében, mint a gyóntatás, prédikálás, a közös étkezések alatti felolvasás. A fellelhető források alapján rajzolódik ki az állomány nagysága, összetétele, példány- és kötetszáma, tulajdonviszonya. A felosztatás után a könyvek további sorsát kutatva a szerző arra a megállapításra jutott, hogy az részben ismeretlen, illetve valószínű, hogy a most már civilnek tekinthető szerzetesek magukkal vitték mint saját könyvet, néhány mű a plébániai könyvjegyzékben olvasható.

Ismeretlen nagyszombati és pozsonyi nyomtatványok a XVII-XVIII. századból

A magánkönyvtárakból még mindig előbukkanhatnak eddig rejtve maradt, ismeretlen nyomtatványok. A kutató, ha tiszteletben tartja a tulajdonos óhaját az anonimitásra és az őrzőhely megnevezésének elhagyására, újabb értékek ismertetésére vállalkozhat. Így ismerhetünk meg egy imalapot 1679-ből, egy katolikus egyházi szertartásrendet tartalmazó naptár egyetlen megmaradt lapját, ami napi használatra készült, egy szoboravatás emlékére született nyomtatványt, egy számvető tábla magyar kiadását, Gonzága Alajos tiszteletére kiadott nyomtatványt, egy német nyelvű énekfüzért, az andocsi búcsújáróhellyel kapcsolatos és a komáromi földrengés ötödik évfordulójára megjelent kiadványt, és egy piarista dráma-előadás egyetlen nyomtatott emlékét.

„Wirtusfü Wirágból kötöm Wers Rósáit” – Egy ismeretlen Berei Farkas András nyomtatvány 1820-ból

Berei Farkas András összetett irodalmi tevékenységét a szerző már feldolgozta egy háromkötetes monográfiában, azóta csupán egy, három verset tartalmazó nyomtatvány került elő, Toldy László könyvtárából, ma Borda Lajos őrzi. Rudnay Sándor esztergomi érsek több Berei munka ihletője volt, ahogy itt is. Felmagasztalására talán az is ösztönözte, hogy tőle várt anyagi támogatást, megélhetést biztosító jövedelmet. Az ismeretlen, alkalmi nyomtatvány a szerző feltételezése szerint 1820-ban készült, bécsi vagy pozsonyi nyomdában.

III. Megőrzött állományok és „őreik”

A budapesti Egyetemi Könyvtár 1635 előtti ősellományának negyven új kötete

A nagyszombati jezsuita könyvtár állományára speciális szabályok és előírások vonatkoztak, a kutatási módszereket az egyházi könyvtárak sajátosságaihoz kell alkalmazni, vizsgálatukhoz más módszerek szükségesek, mint a világi, főúri magánkönyvtárak esetében. A szerző fontosnak tartja megvizsgálni, hogy a kötetekben található tulajdonosi bejegyzések hogyan feleltethetők meg a katalógus-bejegyzéseknek, elengedhetetlennek tartja a célzatos és módszeres rekonstrukciós azonosítást. A folyamatosan bővülő és finomodó történeti módszer segítségével újabb negyven kötetet sikerült beazonosítani.

Ismeretlen XVII. századi könyvjegyzék a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik ősnymotatványában

Mindig érdekes és izgalmas kérdés, hogy milyen „előélete” volt egy nyomtatványnak, mielőtt az adott állományba került. Kik voltak a korábbi tulajdonosok, kinek a kézírását, bejegyzéseit láthatjuk a lapokon?

Otrokocsi Foris Ferenc könyvtáránk kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban

A protestáns lelkész a gályarabságból 1676-ban szabadult, tevékeny élete után könyvtára kötetei szétszóródtak, feltételezhető, hogy többségük a nagyszombati jezsuita egyetem könyvtárába olvadt be, onnan Budára, majd Pestre került. A szerzőnek sikerült hét kötetben nyolc nyomtatványt beazonosítania.

Az ELTE Egyetemi Könyvtár könyvtárosai a jezsuita korszakban (1561-1773)

A könyvtár történetét tudományosan feldolgozva eddig viszonylag kevés figyelmet fordítottak az első évtizedekre, a jezsuita korszakra, annak ellenére, hogy az állomány alakításában, gyarapításában, elhelyezésében, a katalógusok készítésében, a könyvtárhasználati szabályzatok kialakításában jelentős szerepük volt. A szerző a rendelkezésre álló források segítségével, teljességre törekvően igyekszik Dümmerth Dezső és Bakos József több téves megállapítását, hibás értelmezését tételesen dokumentálva cáfolni. Szisztematikus forrásvizsgálattal újabb 15 könyvtáros neve került elő, akiknek többsége a könyvtárosi munka mellett jelentős tudományos tevékenységet is folytatott.

A kötet külső megjelenése méltó a magas szakmai színvonalhoz; a főcím nagyobb betűi sötétebb zöldek, a gyönyörű, 1761-ből való, egyszeri alkalomra nyomtatott nyomdász halványzöld színű, a szerző neve, az alcím és a kiadó neve fekete. A kemény táblájú kötetet kézben tartva kényelmesen olvashatja, aki még híve a nyomtatott betűnek, a nyugalmat, méltóságot sugárzó külső megjelenés biztosítja a tartalmi-formai egységet.

Egy hiányérzet végigkísért olvasás közben, az illusztrációk hiánya. A szerző ugyan azt mondja egy helyen; „közismert díszcímlap”, de különösen hiányzott az Arbor haereseon c. tanulmánynál, egyébként a metszet digitalizált képe ingyen letölthető a tanulmányban is említett Europeana adatbázisból. Zrínyi díszcímlapjának részletes leírása is igyekszik megjeleníteni szemünk előtt a rézmetszetet, de jobb lett volna valóságosan is látni a tárgyalat munkát. Vélhetően ez a kiadó döntése lehetett.

Azt nem tudjuk ma eldönteni, hogy ez a munka „Földi halhatatlanságot biztosító” kötet-e, de a szerző mindenesetre jó úton halad.

Knapp Éva: *Librum evolvo: Eszme- és könyvtörténeti tanulmányok a XVI-XX. századból*. Budapest: Reciti, 2017. 319 [1] p.

Patkósné Tóth Zsuzsanna

